

університетської освіти той факт, що *«протягом останніх десятиліть дослідження викладачів у країні мають економічні, соціальні та організаційні чинники більш зосереджуватись не на одержанні власного наукового знання, а на методологічному опрацюванні доробку світової спільноти для цілей навчального процесу»*.

По-друге, через фокусування основної уваги на ефективності і результативності наукових досліджень з поля зору дослідника практично випали важливі для розуміння суті проблеми питання структури науково-дослідного процесу в університетах та взаємодії його основних елементів між собою загалом і з освітньо-науковим процесом зокрема. Цікаво було б ознайомитися з міркуваннями автора про сучасну роль у цьому процесі традиційних НДЧ,

університетських науково-дослідницьких інститутів, центрів, інших дослідницьких структур, можливі шляхи їхнього реформування та, найголовніше, – органічної участі у освітньо-науковому процесі. На окрему увагу дослідника в цьому контексті очевидно заслуговувало б і питання структури дослідницької діяльності та принципового змісту освітньо-наукового процесу в освітньо-наукових інститутах університетів, що стали доволі активно створюватися в останні десятиліття, міркування щодо відмінності таких освітньо-наукових структур від традиційних факультетів. Надто побіжно в статті розглянуто й питання щодо місця й ролі в розвитку університетської науки такого нового явища в сучасній Україні як дослідницькі університети. ■

І.О. Анісімов
доктор
фіз.-мат. наук,
професор

Близько 20 % тексту статті займає оглядова частина, яка, втім, повторює загальновідомі істини (про важливість науки для суспільства, недостатність її фінансування в Україні тощо).

Інколи авторські твердження в цій частині виглядають дивно. Наприклад: *«Незважаючи на наявність численних нормативно-правових і організаційно-методичних документів та наукових публікацій, між науковими системами різних країн існують розбіжності щодо зосередження установ, університетів і підприємств на науковій діяльності»*. Незрозуміло, як наявність нормативних документів – своїх у кожній країні – може ліквідувати розбіжності між цими країнами в організації науки).

Надто сміливо стосовно України звучить і заява, що розвиток та зростання результативності дослідницьких груп добре забезпечують організаційні форми наукових установ і дослідницьких університетів (підкреслення моє). Автор, мабуть, не знає, що в Україні досі немає жодного дослідницького університету, який би отримував декларовану нормативними документами державну підтримку. Думка автора, що *«результати дослідження проблем науки у ВНЗ України можуть бути цікавими не лише для локальних потреб, а й для світової фахової спільноти»*, як на мене, не виглядає обґрунтованою.

Спеціально зупинюся на тому, що автор ділить наукову сферу на наукові установи (інститути) державного (в Україні – академічного) сектора і університети. Звучить це твердження дивно з ряду причин. По-перше, значна кількість європейських університетів (і всі згадані в статті українські університети) отримують фінансування від держави. По-друге, за кордоном значна частка наукової

Рецензія на статтю

С. Порева «Деформації та невикористані можливості університетської науки в Україні»

продукції (в першу чергу, прикладного характеру) створюється в приватних лабораторіях, найбільші з яких належать міжнародним корпораціям.

Друга частина статті присвячена аналізу літературних джерел щодо ефективності та фінансування наукової сфери. Вона завершується тривіальним висновком про те, що фінансування науки в Україні недостатнє, а її ефективність (особливо в університетах) низька.

Автор стверджує, що *«дані про корисність наукових результатів можуть надати співвідношення залучених коштів вітчизняних і закордонних замовників»* (табл. 3). По-перше, цей показник з очевидних причин незастосовний ні до фундаментальних досліджень, ні до більшості гуманітарних наук, тому його інформативність можна порівняти із середньою температурою по лікарні. По-друге, все-таки повчально було б порівняти залучене фінансування із держбюджетним, але такої інформації в табл. 3 немає.

Третя частина статті присвячена відмінностям пізнання викладачів і дослідників. На мою думку, вона носить відверто надуманий характер, а сформульовані там твердження не мають об'єктивного підтвердження. З таким самим успіхом можна було б, наприклад, говорити про відмінності між викладачами і водіями, хоча значна частина викладачів водять машину. На думку автора статті, *«ціллю викладача є створення педагогічного змістовного предметного знання, у яке мають бути інтегровані педагогічні засоби»*, а не надання студентам знань і вироблення в них умінь, які знадобляться в реальному житті, в тому числі – якщо говорити про випускників університетів – і в науковій роботі.

Натомість автор замовчує ту очевидну обставину, що **науковці академічного сектора весь свій робочий час витрачають на дослідження, тоді як викладачі університетів більшу частину часу витрачають на викладання та виховну роботу зі студентами. Тому чекати від науковця та викладача однакової наукової активності, очевидно, не варто.**

У четвертій частині статті автор ставить питання: чи здатна існуюча в Україні система менеджменту науки подолати деформації її результативності? На мою думку, це питання (яке автор розглядає вкрай поверхнево, акцентуючи увагу переважно на вимогах до звання старшого дослідника і небажаності атестації працівників їхніми науковими установами) саме по собі є дургорядним для

розвитку науки в Україні (включаючи університетську науку). Ключовим є питання про непотрібність науки для існуючої в Україні економічної системи, орієнтованої на торгівлю сировиною і використання виключно зарубіжних технологій. Похідне від нього – питання про імітаційний характер фінансування науки. Це, в свою чергу, визначає неможливість оновлення її матеріальної бази та залучення талановитої молоді. Автор ж неявно дає зрозуміти, що винуватцями негараздів є самі науковці чи викладачі університетів, і якщо з них запитати по-справжньому, ситуація відразу поліпшиться. Втім, конкретні рекомендації щодо того, як це слід робити, в статті відсутні.

Стаття завершується Висновками. Перші два з них виглядають тривіальними й позбавленими будь-якої новизни. Третій не впливає з матеріалу статті і сприймається, як суб'єктивна думка автора. Четвертий, як на мене, пов'язує можливе поліпшення стану справ в університетській науці з відверто несуттєвими факторами.

Вважаю, що рецензована стаття хоч і присвячена актуальній проблемі, але не є оригінальною, не містить наукової новизни і практично цінних рекомендацій.

Відповідь автора Рецензенту (рецензія 3)

Приймаючи зауваження Рецензента як конструктивні, вважаю, що вони не є такими, що однозначно є негативним вироком для статті. Навпаки, наведені Рецензентом зауваження можуть бути підставою для дискусії, у якій я намагатимусь відстояти певні позиції.

Щодо «тривіальності». Дійсно, висновок про те, що «фінансування науки в Україні недостатнє», може сприйматися як тривіальний, якщо вважати його переконливо доведеним і незаперечним для всіх зацікавлених осіб ще до його висвітлення у статті.

Натомість, виходячи із вітчизняної практики забезпечення науки, таке міркування залишається сумнівним і недостатньо переконливим, наприклад, для тих осіб та суб'єктів державного управління, які визначають це фінансування. На жаль, поки що зарано говорити й про те, що вчені країни достатньо глибоко переконали у цьому платників податків – народ України. Ще більш складним є ставлення до питання про доцільність збільшувати фінансування наукових досліджень та розробок у вітчизняних університетах. Існує думка про те, що викладачі державних закладів отримують держбюджетне фінансування підготовки фахівців, однак від них вимагають мати в індивідуальних планах і завдання щодо одержання наукових результатів без «додаткового» фінансування досліджень.

Також у фаховій академічній спільноті країни існують сумніви у тому, що підвищення фінансування досліджень та розробок вчених університетів є так само доцільним, як і забезпечення цієї діяльності у наукових установах.

Далеко не тривіальним є міркування про те, що ефективність науки в Україні, зокрема й в університетах, низька. Певна частина вчених країни із цим просто не погоджується. Зокрема й тому, що існують не загальноприйняті критерії, показники та система порівняння наукових результатів, а проблема їх оцінювання, про що наголошується й у роботах багатьох фахівців, серед яких відомі *К.Р. Поннер*, *І. Лакатош* та *Т. Кун* — на монографію останнього є посилання у статті.

Не є тривіальним й перший висновок статті. Він є таким до тих пір, поки дослідник не заглиблюється у пошук до-

статньо обґрунтованих підтверджень або спростувань. Висновок є не тривіальним і незаперечним, а справедливим «для даних конкретних обставин». Ще більш нетривіальним і оригінальним є другий висновок, який зроблено на підставі аналізу цілей, цінностей та результативності викладачів в умовах різних підходів щодо забезпечення їхньої наукової діяльності у європейських країнах. І цей висновок значною мірою ґрунтується на результатах публікацій фахівців Американської асоціації дослідників освіти та інших закордонних фахівців, на які є посилання в статті.

Щодо наукової новизни статті. У достатньо загальному плані, «науковість» будь-якого соціогуманітарного дослідження, так само як і запропонованого, з часів античності була і продовжує залишатись сьогодні дискусійною. Тому я використав відомий підхід *І. Лакатоша* щодо науковості і отримання нового знання, яке представляє предмет дослідження більш повно й «краще», ніж попередні напрацювання. Із таких позицій у статті можливо треба було більше навести порівнянь із напрацюваннями *Л.С. Шульмана* та його послідовників щодо розмежування наукових і науково-педагогічних знань, однак такі порівняння вже мають місце у інших моїх публікаціях.

Щодо практичної цінності матеріалу статті. Стаття дійсно є більш матеріалом дослідження, ніж прикладної розробки. Я не ставив перед собою завдання щодо внесення конкретних змін у законодавство України та інші документи, а обмежився дослідженням підстав щодо цих змін.

Термін «заклади вищої освіти» (ЗВО) визначено у Законі України «Про вищу освіту», тоді як термін «вищі навчальні заклади» (ВНЗ) має місце у діючому Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а тому чинними є обидва поняття. Однак я вважаю урахування цього зауваження Рецензента доцільним.

Те, що інколи виступає як «загальновідомі істини» на макрорівні розгляду соціально-економічних процесів, при більш уважному вивченні часто вимагає уточнень. Так, для усвідомлення засад організації та стимулювання науки треба розглядати особливості видів і типів знань та досліджень викладачів і дослідників. Тому я починаю із відомих тез політики та менеджменту, переконуюсь у їх обмеженості й звертаюсь до теоретико-методологічних засад пізнання. А на філософсько-методологічному рівні ці «істини» суспільних практик саме й виявляються сумнівними, потребують уточнень.

Стосовно того, чи може «наявність нормативних документів ... ліквідувати розбіжності між цими країнами в організації науки»? Певною мірою – може. І не лише ліквідувати розбіжності, а й утворити їх, зробити систему забезпечення науки відповідною або неадекватною реально існуючим цілям, цінностям, методам і засобам пізнання та освіти.

Наприклад, некоректне тлумачення наукової та суміжних видів діяльності у нормативних документах веде до неадекватних вимог до їх суб'єктів, до стимулювання та забезпечення. Якщо все наведене у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» справедливе, то цей документ прямої дії зобов'язує всіх викладачів вітчизняних університетів отримувати наукові та/або науково-технічні (прикладні) результати, власне нове знання. І тут скористаємось міркуванням Рецензента стосовно відмінності між викладачами і водіями.

Якщо дослідника порівняти із водієм, а наукові дослідження та розробки – із водінням машини, то зазначений Закон зобов'язує всіх викладачів вміти «*водити машину*». І, на перший погляд, цього дійсно слід вимагати, як, зокрема, вважає суттєва частина «*водіїв*». Однак насправді в Україні за державною і світовою статистикою це здійснює лише близько 11 % вчених вищої освіти. А у Польщі та Угорщині у відповідному секторі «*водіями*» є чомусь понад 70 % фахівців. То чи потрібні в університетах країни викладачі, які «*не є водіями*», але якісно узагальнюють знання «*інших*» і доводять його студентам? І яким в університеті має бути спектр викладачів-«*водіїв*»?

На ці нетривіальні запитання я відповідаю так: сьогодні потрібні і досконалі викладачі, і викладачі-дослідники, і дослідники-викладачі тощо. Однак для кожного закладу може існувати своє оптимальне їх співвідношення, що має глибокі епістемологічні, методологічні та когнітивно-комунікативні підстави. Саме неврахування їх призводить до деформації і дослідницької, і освітньої діяльності.

Окремим питанням адекватності документів нормам пізнання є те, що саме вони стимулюють: утворення нових знань як первинного результату досліджень, вторинні показники публікацій, чи більш віддалені ознаки науки – наукові ступені, вчені звання тощо? До речі, а якою мірою документи і наведені показники щодо присвоєння вчених звань старшого дослідника, доцента, професора представляють саме нові наукові знання чи процеси їхнього створення? І чи не перетворились окремі документи із засобів стимулювання розвитку науки та вищої освіти на те, що, за висловлюванням Рецензента, «*саме по собі є другорядним для розвитку науки в Україні*»?

Відзначимо, що у тексті статті немає міркування про те, що в Україні існують дослідницькі університети. У той же час у публікаціях, на які є посилання (*Г. Іцковіц, Ф. Альтбах і Д. Салмі*), йдеться саме про світовий досвід діяльності дослідницьких університетів, а в моїх роботах – про модель дослідницького університету, яку можна було б реалізувати в Україні за певних умов.

Використовуючи показник «*зароблених коштів*» у розрахунку на одного дослідника, визнається, що він має більш загальний і абстрактний, ніж конкретний сенс, а тому його краще використовувати як кількісну підставу для якісного висновку на макрорівні. Головне його призначення у статті – засвідчити обмежене використання наявного кадрового наукового потенціалу сектору вищої освіти України у порівнянні з іншими європейськими країнами. Однак зрозуміло, що недостатнє фінансування досліджень і розробок продукує відповідну їх результативність не безпосередньо, а опосередковано, через діяльність вчених, яка не є однаковою для викладачів і професійних дослідників. Щодо порівняння залученого фінансування із держбюджетним, то стаття надає цю можливість, оскільки для вищої освіти країн перше представлено у таблиці 3, а друге – у таблиці 4.

Дійсно, головною метою діяльності викладача університету є набуття його студентами знань, умінь, навичок, компетентностей. Однак у статті йдеться не про головну мету, а про ціль власного пізнання викладача, яке має забезпечувати його діяльність. Я вважаю переконливими думки колишнього президента Американської асоціації освітніх досліджень *Лі С. Шульмана* щодо наявності двох типів знань: «*Content Knowledge*», що використо-

вує і викладач, і дослідник, а також «*Pedagogical Content Knowledge*» (статті 1986 та 1987 років), що є важливішою основою саме навчальної діяльності. На зазначені статті на сьогодні відповідно понад 25 тис. і понад 22 тис. посилань. І я не просто використовую їх, а й уточнюю модель діяльності викладача.

Слід погодитись із тезою Рецензента про те, що «*Ключовим є питання про непотрібність науки для існуючої в Україні економічної системи*», а тому у тексті статті наголошено: «*... в умовах соціально-економічних трансформацій в Україні, конкуренції за ресурси, зменшення інноваційної активності товаровиробників і невизначеності державної інноваційної політики виникли проблеми обмеженого фінансування НДР, а відтак – деформації у забезпеченні досліджень*». Однак я не просто констатую наведене, а роблю певні розрахунки. Запропоновані показники містять складову «*кошти від промисловості*», а відповідні дані наведено у таблицях 1, 3 і 4. Запропоноване підтверджує обмеженість фінансування науки у вітчизняних університетах.

У статті немає жодного міркування, що «*винуватцями негараздів є самі науковці чи викладачі університетів*», а навпаки йдеться про те, що в університеті можуть і повинні знаходити своє місце викладачі, що в різних пропорціях поєднують діяльності за моделями «*дослідник*» і «*викладач*». Всі вони можуть бути корисними в університеті, і для кожної групи фахівців можуть бути визначені відповідні критерії та показники оцінювання. І це співпадає із певними сучасними висновками щодо британської системи атестації Research Excellence Framework (REF).

Стосовно зауважень до третього висновку, я вважаю, що у відповідному розділі статті (із посиланням на результати роботи визнаних закордонних фахівців) доведено, що діяльність викладача і професійного дослідника, відповідно до їх головних завдань, має переконливі підстави для того, щоб спрямовуватись на досягнення різних результатів. І це далеко не лише «*суб'єктивна думка автора*», а й складова концепції закордонних фахівців щодо єдності та розмежування знань, що одержуються в наукових дослідженнях, і знань, що трансформуються для доведення студентам і наповнюються педагогічним змістом.

У частині методологічних засад присвоєння вчених звань матеріал є оригінальним, хоча ці аспекти неодноразово обговорювались на різних зібраннях фахових спільнот, а також представлено у моїх останніх публікаціях. У частині проведення державної атестації вчених певні думки щодо існуючої в Україні системи дійсно належать мені. Однак було опрацьовано й дуже потужну, значною мірою досконалу і розвинуту британську систему REF (до 2014 р. – RAE), – мені було що із чим порівнювати.

Вважаю дискусію навколо матеріалу статті за участю Рецензента дуже плідною щодо пошуку аргументів і положень, що як додатково обґрунтовують одне, так і піддають критиці та спростовують інше, вимагаючи доопрацювання та переосмислення. Широко вдячний Рецензенту за його висновки і зауваження як підстави для покращення статті і як джерело подальших корисних дискусій щодо вдосконалення науки, головним чином, що стосується вищої освіти України.

Дякую і сподіваюсь на подальшу плідну співпрацю у сфері проблем організації науки. ■

З повагою, *С. Порев*